

כרם חמד': 'יבנה החדשה' למהותה של חכמת ישראל בעיצובה בכרם חמד משה פלאי

כרם חמד יצא לאור בווינה ובפראג כשנתון עברי בתשעה כרכים בשנים 1833-1856, לאחר הפסקת הופעתו של *בכורי העתים* (1820-1831). כתב-עת זה שימש בטאונה של חכמת ישראל העברית כפי שהתגבשה החל משנות השלושים למאה הי"ט בגליציה ובאיטליה בעקבות ייסודה של האגודה לתרבות ולמדע של היהודים (*Wissenschaft des Judenthums*) בגרמניה. השתתפו בכתב-העת גדולי ההוגים והחוקרים בהשכלה העברית באותה תקופה: שלמה יהודה ראפפורט (ש"ר), נחמן קרוכמל (רנ"ק) ושמואל דוד לוצאטו (שד"ל), וכן סופרים כיוסף פרל ויצחק ארטור, ואחרים. בכתב-עת זה נתפרסמו חיבוריהם הראשונים של כמה מהחוקרים והסופרים הללו נידונו נושאים חשובים מכבשונה של חכמת ישראל וההשכלה.

העורך-המזל הראשון היה שמואל יהודה ליב גולדנברג (גאלדענברג) (1807-1846), שהוציא 7 כרכים בשנים 1833-1843; עם פטירתו חדל השנתון להופיע והוא חדש על ידי המשכיל המלומד שניאור זקש (1816-1892), שערך את שני הכרכים הבאים ח' ו-ט'. יוזם כתב-העת, גולדנברג, גדל במשפחה משכילית. אביו, הירש, שהיה בעל השכלה כללית ונדע שפות, היה מראשוני המשכילים בבוליהוב. משכיל צעיר זה היה "בן עשירים שנשא אשה בטארנופול והיה סמוך על שולחן חותנו. הוא לא הצטיין בכשרונותיו הספרותיים", כותב עליו צינברג, "אבל היה איש-מעשה ומארגן חרוץ".² ולמעשה היה ש"ר העורך של כמה מן הכרכים א"ר.

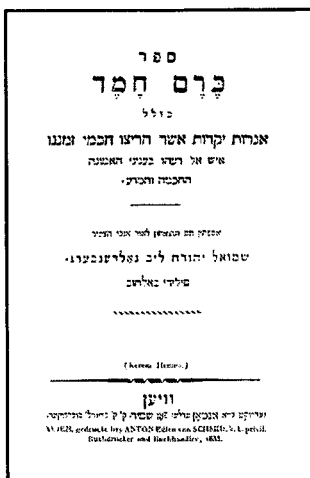
משנודע בתקצ"ב כי כתב-העת *בכורי העתים* לא ימשיך להופיע מחמת מיעוט הקוראים והחותמים, פנה גולדנברג אל המדפיס אנטון שמיד והציע לו להוציא כתב-עת מדעי הכתוב כולו במתכונת של איגרות מתוך תקווה שכתב-עת מעין זה ימשוך קהל קוראים רחב יותר, שלא נמשך לחומר ספרותי מעיקרו אשר אפיין את *בכורי העתים*. ואכן שמיד ניאות להוציא לאור את כתב-העת החדש.

מאמר זה מסכם בראשי פרקים את פעולותיהם והישגיהם של *כרם חמד* וסופריו כפי שהם משתקפים בתשעת הכרכים של כתב-העת. נראה כי עלה בידי העורכים-המזל, שמואל ליב גולדנברג ושניאור זקש והעוזרים על ידם, ליצור במה מחקרית-מדעית בעבור משכילים מלומדים בגליציה ובאיטליה שכתבתם הייתה בעיקר בעברית - ואחדים באשכנז שכתבו בעיקר גרמנית. חוקרים אלה נטו להמשיך בדרכם שלהם את מפעלם של בני הדור הראשון של משכילים בגרמניה ובגליציה אשר התרכז סביב שני כתבי-העת הראשונים *המאסף* (1783-1811) ו*בכורי העתים* (1820-1831).

מבין דפי *כרם חמד* מצטיירת מודעותם ומחויבותם של המשכילים המלומדים להמשך מעשה ההשכלה בשינויי מגמה, כיוון ותוכן. במקום יצירה בלטיסטיט בעיקר ומאמרים כלליים המיועדים לקהל קוראים רחב יחסית התמסרו אנשי חכמת ישראל לעיון חדש בקריאת הטקסט המקראי והתלמודי ברוחו של המחקר החופשי, שנועד לקהל קוראים נבחר, אינטלקטואלי ומשכיל. גם אם פעלו לאור שיטות המחקר והיקף הידע שהיה קיים באותה תקופה, לא התעלמו מן הקריאה המסורתית של טקסטים אלה.

עם התגבשותה של חכמת ישראל בהגות ובמחקר *בכרם חמד* מתבלטת תפיסת ייעודה ומגמתה בתקופת ההשכלה השנייה, תקופת גליציה. נראה כי המלומדים קיבלו על עצמם

משה פלאי הוא פרופ' לספרות עברית וראש התכנית ללימודי יהדות באוניברסיטת מרכז פלורידה באורלנדו. פרסם מאמרים וספרים לרוב בתחומי ספרות ההשכלה והתרבות העברית באמריקה.

לחקור את קורפוס המורשת העברית והיהודית לדורותיה ולהציגה באופן ביקורתי חף משגיאות מעתיקים, טעויות סופרים והשמטות. בדיקת הטקסטים ואיתור המקורות הבלתי ידועים נועדו בין השאר לפנות את המסורת מהשפעות זרות.

כוונתם של חוקרי חכמת ישראל הייתה לחרוש בספריות ברחבי אירופה ולאתר ולגלות חומר בלתי ידוע של מקורות בכתבי-יד שיאירו על התפתחותה הרוחנית והמדעית של היהדות והגותה בכיוונים שונים מהדיונים עד כה שהתמקדו בהלכה ובפרשנות גרידא. שאיפתם הייתה להצביע על החיוב שביהדות, על המאור שבה, ויותר מכך על צד הנאורות הקיימת ביהדות הקלאסית. כוונתם הייתה להחיות את הכתבים הגנוזים ולהעמידם על 'מדף הספרים היהודי המשכילי, ולהאיר היבטים בלתי ידועים או להדגיש ולחזק היבטים שהיו ידועים אך לא זכו להערכה ביהדות. אחת ממטרותיהם הייתה להוכיח שאבות האומה עסקו בכל מקצועות המדע והידע האנושי שהיו ידועים בזמנם ולא היו מצומצמים דווקא לתחומי היהדות.

בעקבות פרשנותם הרמזה של מפרשים קלאסיים, כאברהם אבן עזרא, באו החוקרים גם לקריאה שונה - ואף חדשנית - של המקרא, אף כי דחו את ביקורת המקרא שהוצעה על ידי מלומדים לא יהודים אם סתרה את רוח היהדות.

חשיפת העבר של המורשת היהודית משמעה הוצאתה לאור של יצירת הדורות. וכך פרסמו חכמי כרם חמד נוסחים שונים של ספרי רב"ע ופירושיהם, איגרת המיוחסת לאברהם בן הרמב"ם, מכתבו של הרמב"ם לשולטן, כתבי-יד של פירושי הרשב"ם, שירי משה בן עזרא, וכתבי-יד של יצחק אבן לטיף, אברהם הברדשי, ואחרים.

תחומי המחקר שפורסמו בכרם חמד כללו היבטים היסטוריים, תרבותיים ודתיים בקורפוס המקודש מן המקרא ונושאי כליו והספרות הבתר-מקראית, המשנה, התלמוד והפיוט, ועד ספרות ימי הביניים והעת החדשה. המחקרים נסבו על מקצועות חול כגאוגרפיה, ארכאולוגיה, הנדסה, ביקורת ולשון עברית, וכן על נושאי קודש כפרשנות, נבואה, מנהגי דת ורפורמה דתית, וכמו כן הועלו דמויות אישים ייחודיים.

אחד הביטויים החשובים ביותר לתפיסתם העצמית של חוקרי חכמת ישראל שנמצא בכרם חמד מתייחס למפעל האינטלקטואלי של חכמת ישראל כאל 'יבנה החדשה'. משמע, התחושה שפיתוח לימוד היהדות ייצור תשתית למרכז רוחני חדש שעתידי לבסס את העם היהודי. תפיסה זו דוחה את ההנחה שחכמת ישראל, לפחות העברית, עסקה רק בנבירת העבר לשם קבורתו מחדש (כטענתו של גרשום שלום).

גם אם החוקרים שהשתתפו בכרם חמד עסקו בתחומים שונים של לימודי היהדות, הרי

שעצם ההתכתבות ביניהם וחילופי השאלות והתשובות המחקריות-מדעיות בנושאי היהדות, הביאו ליצירת קבוצה מגובשת למדיי - אף כי היו ביניהם חילוקי דעות והבדלי גישות בנושאים עיקריים. סיכום העיון בנושאים מרכזיים שעמדו על הפרק ישקף את עמדתה של חכמת ישראל כפי שבאה לידי ביטוי ב*כרם חמד*, כדלהלן:

זמנם ומחבריהם של ספרי המקרא: העיסוק בספרי המקרא הוקדש ברובו לעיון בזמנם ובמחבריהם של כמה מספרי הנ"ך. אחדים מן החוקרים דנו בתארוך כמה ממזמורי ספר תהילים ובשאלת קדמותם. מהם, וביניהם רנ"ק והמלומדים האשכנזים, שנטו לאחור את כתיבת כמה מן המזמורים ואילו שמואל דוד לוצאטו (שד"ל) דחה את השערותיהם בהפגינו נאמנות למסורת המקובלת. דיונים דומים נערכו גם ביחס לספר איוב, שיש המאחרים אותו, ואף בנושא זה טען שד"ל לקדמות ספר איוב מתוך עמדה נחושה משום ששאלה זו קשורה, לפי דעתו, גם לקדמות התורה עצמה, שגוּא מאמין בה. באופן דומה התנהל הוויכוח בדבר הפרקים האחרונים של ספר ישעיהו, שרנ"ק אינו מייחסם לישיעיהו עצמו, ואילו שד"ל סבור שאחד היה ישעיהו.

תפיסת התלמוד וחכמיו: יחסם של אנשי חכמת ישראל לתלמוד ולחכמי התלמוד לא היה אחיד, אך בוודאי לא אימת את התפיסה השגויה שטענה כי המשכילים "שנאו את התלמוד". אין כל ספק, שחכמת ישראל בגליציה ובאיטליה גילתה אהדה רבה לחכמי המשנה והתלמוד וניסתה למצוא בהם ובלימודם צדדים חיוביים, אך עם זאת התנגדו לשיטת הלימוד המפולפלת של התלמוד שהייתה נהוגה בדורם ואף קודם לכן.

שד"ל, לדוגמה, השתדל להראות את המאור שביהדות בציון מידותיהם של אנשי בית הלל. הוא הסביר כי המחלוקות בין הלל ושמאי אכן היו מעטות, אך עיקר המחלוקות התגלעו בין תלמידיהם שלא שמשו כל צרכם. ואילו ההלכה נפסקה לפי בית הלל משום אופיים, שהיו ענוותנים והקדימו את דברי בית שמאי שחלקו עליהם לפני דבריהם ("מפני מה זכו ב"ה לקבוע הלכה כמותן? מפני שנוחין ועלובין היו, ושונין דבריהם ודברי ב"ש, ולא עוד אלא שמקדימין דברי ב"ש לדבריהם" - ערובין דף י"ג [ע"ב]). בכך ביקש שד"ל להצביע על רמתם המוסרית והתנהגותם התרומית של בית הלל כמופת הראוי להערכה ולחיקוי.

חוקרים אחרים העלו על נס את ידיעותיהם וחכמתם של חכמי התלמוד בלימודים כלליים ובמדעי הטבע. מגמה זו נראתה במאמרו של העורך שניאור זקש כשבא להציג את חכמת ישראל לפני קהל הקוראים, והדגיש כי אבות האומה עסקו בכל מקצועות המדע ולא דווקא ביהדות, והיהודי המודרני יכול להתפאר בהם: "ירחב ויגבה לבנו, לראות, כי לא הניחו ידם גם מזה. ולא לבד כי לא פגרו אנשי יהודה, מלכת אחרי העמים, אשר בקרבם ישבו, בעברם את נחלי החכמות האלה" אלא גם הצטיינו במדעים השונים שהיו בזמנם: "בחכמת השעור [...] [ה]תכונה. חקרו לכל תכלית, והתחקו על שרשי רגלי כל היקום"³.

נושאים עיוניים שיש להם השלכה לזמנם: בין הנושאים המחקריים-המדעיים בתולדות ישראל ובספרותו שהועלו מעל דפי *כרם חמד* היו נושאים שהעיון בהם מעיד על השלכה מעשית לזמנם. כלומר, גם אם הנושא הוא מדעי טהור, משתרבת לדיון באופן מודע נימה מעשית המעירה על תופעה בת הזמן ומבקרת אותה. גם מלומדים שעסקו בנושאים אזוטריים עדיין פעלו בתוך זמנם וסביבתם, ולא היו מנותקים מן הבעיות החברתיות והתרבותיות שסבבו אותם. אחד המאמרים שזכה לביקורת קשה בעיקר מחוגי המשכילים המסורתיים היה מאמרו של ש"ר על דרך לימוד הגמרא בישיבות בבל שהיה מבוסס על הפלפול. ש"ר גם דן במנהגם של חכמים לעלות מבבל לארץ ישראל, לנטוש את משפחותיהם ולנסוע הרחק מבתם ("דע כי היה אז בימי בעלי התלמוד כבר המנהג מתפשט בישראל כמו בימינו לפני איזה שנים, לנסוע מבבל לא"י"). הדיון הוא מלומד, ועם זאת ש"ר הביע את התנגדותו לדרך לימוד זה של התלמוד והסתמך על ביקורתם של חכמי התלמוד עצמם על הפלפול. בנושא זה הוא השליך גם על זמנו וביקר את דרך הלימוד המקובלת של הפלפול (בישיבת פומבדיתא, "החלו בפלפול מחודש, ונקראו חרופי דפומבדיתא [סנהדרין י"ז] וכ"ו"), וכן מתח ביקורת על התופעה הדומה בזמנו שחסידיים עוזבים את בתיהם ומשפחותיהם ועולים לרגל אל הרבי⁴.

היו מן המלומדים שניסו להסיק מדרכי התלמוד מסקנות לגבי התפתחות היחס לטקסטים המכונים והתפתחויות כלשהן ביהדות עצמה. יש"ר, לדוגמה, הסביר שחכמי התלמוד שינו בידועין את כוונת התנאים לצורך העמקת הלימוד ("חכמי התלמוד הוציאו דבריה ממשמעם הפשוט והרכיבו בה רעיונים שלא עלו מעולם על דעת התנאים"), אף כי לא הייתה כוונתו להצביע בזאת על התפתחות ההלכה.⁵ מה שאין כן הדיון הנרחב שחזר ועלה בכרכים השונים של כרם חמד בשאלה שנידונה במשנה בעדויות (פרק א') אם ניתנה הרשות לבי"ד לשנות מדברי בית דין קודמו ("אין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חברו עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין"). כאן עמדה על הפרק שאלת הרפורמה בהלכה. המלומדים שנטו לרפורמה ביקשו להראות כי הדרך לתיקונים בזמנם מבוססת על ההיתר התלמודי, בעוד שהמתונים שבין חוקרי חכמת ישראל, בעיקר בגליציה ובאיטליה, טענו להיפך, כי השאלה אינה חלה כלל בזמנים המודרניים, וכי יש להבינה - ולהשאירה - בתוך הקשרה הטקסטואלי בזמנה.

נושא דומה עלה לדיון בדבר סידור המשנה וכתיבתה, והתעוררה השאלה בין המלומדים אם רבי יהודה הנשיא ערך את המשנה בכתב למרות האיסור לכתוב דברים שבעל פה או שהעריכה נעשתה בעל פה והמשנה נכתבה רק כעבור דורות אחדים.⁶ ואף בכך נבדלו המתונים בחכמי ישראל מן הקיצוניים שבהם.

זיהוי חכמים קדומים ותורמתם ליהדות: גם בעיוניהם בדמויות חכמי התלמוד אפשר למצוא היבטים משכיליים. למשל, רבי יוחנן בן זכאי הצטייר כ'משכיל', כדוגמת חוקרי חכמת ישראל עצמם, כאישיות מופתית, במאמרו של יחיאל זקש. חוקר זה גם ייחס את הזיכרון ההיסטורי של החורבן לריב"ז, כמי שפעל לשמר את העבר ההיסטורי של האומה. בן זכאי לא רק למד את ההלכה אלא ביקש לרדת לעומקם של דברים, לטעמי המצוות, והתעמק גם ברזי הטקסט. בין הדמויות האחרות שנבדקו זוהו היה אלעזר הקליר אשר שיר ניסה לקבוע את זמנו ומקומו במאמריו הלמדניים, ואף את זהותו של אנטונינוס שהיה ידידו של רבי יהודה הנשיא.

המלומדים גם עסקו בגיבוש דמותם הביוגרפית של חכמי דורות אחרונים. הם פרסמו ביוגרפיות מפורטות של רמח"ל ועזריה מן האדומים, דמויות שהחוקרים היו יכולים להזדהות אתן ביצירתן והגותן ובתורמתן לידע היהדות ברוח חכמת ישראל וההשכלה.⁷

מלחמה באמונות טפלות ובמנהגים קלוקלים: גם בנושא זה נראה כי סופרי כרם חמד המשיכו בדרכם של המשכילים קודמיהם במלחמת חרמה נגד אמונות טפלות ומנהגים בלתי נכונים שאינם חלק מהיהדות בתפיסתם הרציונליסטית של המשכילים. כוונתם הייתה לאתר ולזהות את ההשפעות הזרות שבאו אל היהודים כתוצאה מן הסביבה הנוכרית שבקרב חי ולדחות ולבטל את האמונות והמנהגים הזרים ליהדות. כמה מן המשכילים הוותיקים, כגון יהודה ליב מיזיס, המשיכו פה מאבקים שהתחילו בהם בעבר (בספרו *קנאת האמת* [וינה, 1828]). מיזיס המשיך בכרם חמד לדחות את האמונה במלאכים, שאותה הוא הסביר כמשקפת את התפיסה המקובלת במנטליות של האנשים בתקופה קדומה, אך היא לא שיקפה את האמונה היהודית. התפילות למלאכים השונים כמטטרון אינן אלא עבודה זרה, על פי כתב-יד שההדיר המשכיל האמסטרדמי גבריאל פולק.

אחד המשכילים הוותיקים, יוסף פרל, בא אף הוא לבדוק מנהגים שרווחו בין יהודי זמנו כגון מתן צדקה לקופת ר' מאיר בעל הנס. הוא ביטל מנהג זה מכול וכול וטען שהוא הונהג רק לאחרונה, ודרש באופן כללי כי יש לבדוק מהימנותם של מנהגים כגון דא.⁸

דחיית הקבלה והזוהר: כחלק ממאבקם באמונות טפלות נהגו אנשי חכמת ישראל כדרך המשכילים הקודמים ויצאו בהתקפות קשות על הקבלה. כמה מהם, כאהרון חורין, מיזיס, יש"ר, דילה טורי, קבעו כי ספר הזוהר אינו אלא זיוף, פרי עטו של משה די ליאון, ובוודאי אינו ספר קדום. הרציונליזם של המשכילים והחתיירה לאמת המדעית של אנשי חכמת ישראל נתבו אותם לשלול את המיסטיקה הקבלית, מה שלא הפריע לחוקר כאהרון ילינק, לפרסם כתבים קבליים כחלק משחזור היצירה העברית.

בכך שימשה חכמת ישראל את מטרתה המשכילית כלוחמת על אידאולוגיה של קדמה ושחרור מדעות קדומות ואמונות טפלות. ואין כל ספק שהשתתפותם של מיזיס ואף זו של פרל

בכרם *חמד* ביטאה נטייה מיליטנטית משכילית גוברת גם בכתב-עת מדעי זה.

מאבק בחסידים: אחד הביטויים למעשה השכלתי מובהק שחרג ממסגרת מחקרית עיונית היה המאבק הנמשך של המלומדים בחסידות ובחסידים. במערכה זו נוצרה חזית משותפת נגד החסידות שבה השתתפו לא רק אנשי גליציה שסבלו ישירות מהתקפות החסידים עליהם אלא גם מלומדי איטליה, שלא התעמתו ישירות עם החסידים. שד"ל ויש"ר השמיעו דברים חריפים בגנות החסידות והחסידים, ובכך גילו את הזדהותם עם מלומדי גליציה שאת עמדתם אימצו. אפיק נוסף של ההתנגדות לחסידות הופנה למסגרת היצירה הבלטריסטית בסאטירות של יצחק ארטור וכן גם בביקורת הסאטירה בוחן צדיק של פרל שפרסם שיר *בכרם חמד*, תוך אזכור הסאטירה הקודמת מגלה טמירין.⁹

פולמוסים חריפים מבית ומחוץ: בחומר הכלול בכרם *חמד* מוקדש מקום מיוחד לפולמוסים שלעיתים הייתה להם השלכה על עמדת החוקרים כמשכילים. מהם שהתרחשו בעבר הרחוק, כגון פולמוס הרמב"ם בזמנו ולאחר זמנו, והמגמה המשכילית הבולטת היא למצוא תמיכה היסטורית רעיונית במאבקו של הרמב"ם, ומהם פולמוסים קרובים יותר בזמן. כך הועלה לדיון הפולמוס הידוע בין ר' יעקב עמדן ור' יהונתן אייבשיץ בשאלת הקמיעות וההאשמה שאייבשיץ נטה לשבתאות. הועלו השערות בדבר עמדתם של הניצים בסכסוכים והובעו דעות בדבר צדקת האחד או משנהו. מעל הדיון בפולמוס עמדן-אייבשיץ מרחף יחסה השלילי של ההשכלה כלפי הקמיעות והשבתאות.

פולמוס היסטורי אחר שזכה לעיון קשור בדמותו של רמח"ל והרדיפות שרדפוהו מחשד שהחשיב עצמו למשיח. המחבר האיטלקי מרדכי שמואל גירונדי דחה את ההאשמות הללו והצדיק את רמח"ל במאבקיו עם יריביו.

נוסף על כך התגלעו פולמוסים בין המלומדים עצמם בדבר תפיסת פרשנות ההלכה ועיקרי היהדות במשנתם של גדולי ישראל, כגון הוויכוח בין רנ"ק ושד"ל בדבר הרמב"ם בנושא תחיית המתים בגוף.¹⁰ שד"ל מתח ביקורת על הרמב"ם בטענה שהוא דחה את תחיית המתים בגוף, ואילו רנ"ק טען שאין לקבל דעה זו כפשוטה, אך הוא מאמין בתחייה הזאת כתופעה נסית המובטחת על ידי הבורא. שד"ל דחה את י"ג העיקרים שקבע הרמב"ם כנוגדים את תפיסת היהדות שלא הִכירה בעיקרים עד זמנו, ואילו רנ"ק קיבלם בטענה שעוד לפני הרמב"ם נקבעו עיקרים ביהדות.

נושאי השכלה שהועלו בכרם חמד: על אף נטיותיהם למחקר טהור בלשו במכתביהם של המלומדים נושאים שהיו רלוונטיים להשכלה באותו זמן. אחד הנושאים היה טיפוח משכילים צעירים ועידודם על רקע רדיפות החסידים. משכילים ידועים כרנ"ק עודדו את פרחי ההשכלה להמשיך בדרכם למרות הרדיפות ולא להיכנע ללחצים החברתיים המופעלים נגדם, שכללו אימים בחרם. המשכילים הוותיקים שלום הכהן ויעקב שמואל בייק המריצו סופרים צעירים להמשיך ביצירה בעברית, ואילו רנ"ק יעץ לסופר מתחיל לבל ימהר לפרסם.

עורכי כרם *חמד* הדפיסו תעודות חשובות לתולדותיה של ההשכלה עצמה, כגון מכתבם של רבני טריאסט שיצאו להגנת נפתלי הירץ ויזל בפולמוס הידוע על דברי שלום ואמת, המחזיר את גלגל ההשכלה לשנות ה-80 של המאה הקודמת.¹¹ כמו כן פרסמו את מכתבו של ר' יהונתן אייבשיץ על משה מנדלסון, שבו התייחס אליו הרב הנכבד בהוקרה ובהערכה.

באופן כללי ניתן לומר כי ניכרת בכרם *חמד* זיקה ברורה למורשת ההשכלה המוקדמת. כתב-העת אֶזכר את דור המייסדים של ההשכלה בברלין ואת מפעלם הספרותי, והזכיר את מהדורת ספר תהילים של יואל ברי"ל ומשה מנדלסון, וסופריו ציטטו את סופרי השכלה המוקדמים כמנדלסון, ויזל ויהודה ליב בן זאב.

מינויו של שיר כרב בטארנופול בתקצ"ח הפך להיות מאורע משכילי מובהק וכרם *חמד* הקדיש לו דפים רבים. באירוע זה הופר מעמדו הרם של חכם משכילי שנתמנה למשרה רוחנית של מורה הוראה ואב בית דין לקהילה יהודית במסגרת הממסד הדתי. המשכילים התהדרו בכבודו של אחד מן החבורה ואף חיברו שירי תפארת לרגל המאורע.¹² מעקב אחר הרעיונות המובעים במאמרים מעיד על הדים לאידיאות עיקריות שעמדו

ברום עולמה של ההשכלה. כך, לדוגמה, מאמרו של שי"ר, שטען כי אהבת ישראל אינה נוגדת לאהבת האדם בכלל, ואין לראות בה ניגוד למקובל ביהדות. לא זו גם זו: פרל בא לבטל דעות קדומות ביחסם של היהודים כלפי הנוכרים, והוא 'עטף' רעיון משכילי זה במאמר מלומד לכאורה הקובע שעל פי המקורות ניתן ליישם את הביטויים 'רע' ו'עמית' גם לנוכרים. הפתיחות לעולם הנוכרי ולתרבות האירופית הכללית - רעיון משכילי מובהק - מודגשת בכמה מן המאמרים. מבחינות אלה יכול כרם חמד להיחשב ככתב-עת משכילי למופת, שהמשיך את דרכם של קודמיו אף כי בשינויים שהזמן והמקום גרמו.

משנתם והגותם של חכמי ישראל: בעיקרו של דבר משקף כרם חמד היבטים אחדים ממשנתם והגותם של חכמי ישראל בגליציה ובאיטליה ואף של כמה מחכמי אשכנז באותו פרק זמן. חיבוריהם המדעיים שנדפסו בכרם חמד - והם חלק מזער מיצירתם הכוללת - מעידים על עמדתם השונה בשאלות פרשניות ומחקריות ובהשקפותיהם בתפיסת היהדות. מבעד למכתביהם ניכרת אישיותם ולעיתים גם מזגם, וכן נטיותיהם האישיות ושיטתם במחקר. שי"ר מתבלט בפרטנות ודייקנות במחקרו, שד"ל בשמרנותו, ור"ק בהיקף ראייתו ובתובנותו, ואילו חוקר כגייר נראה כמונחה על ידי השקפתו הרפורמית.

ספרות יפה: הספרות היפה מועטה בכרם חמד והיא באה לידי ביטוי בסאטירות של ארט, במשלי המגיד מדובנוב המובאים באקראי, ובכמה שירים של שד"ל לאירועים שונים, וקניות. אפשר להוסיף גם את ביקורת הספרים שכתב שי"ר וכן ביקורת שנכתבה כסאטירה חריפה על ספרי החת"ם סופר.

הערות

- 1 עם השלמתם של מונוגרפיה ומפתח מוער וממוחשב לכרם חמד, כתב-העת העברי של ההשכלה בגליציה ובאיטליה.
- 2 ישראל צינברג, *תולדות ספרות ישראל*, ר' (תל-אביב ומרחביה, 1960), עמ' 59. פרטים ביוגרפיים על גולדנברג, ראה ג. קרסל, *לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים*, ב' (מרחביה, תשכ"ז), עמ'.
- 3 *קול קורא! עובר במחנה העברים* / שניאור זקש. *כרם חמד*, ח': 220-213. תר"ד.
- 4 מכתב כ"ג - [אהבת ישראל ואהבת האדם ודברים על חכמי התלמוד] [מאמר כמכתב] / שי"ר [שלמה יהודה ראפופרט]. *כרם חמד*, א': 83-87. 1833 [תקצ"ג].
- 5 מכתב ה' - [חקירות שונות ומושכלות על כמה ענינים] [מאמר כמכתב] / "שי"ר. *כרם חמד*, ז': 101-118. תר"ג.
- 6 מכתב ה' - [על דבר כתיבת המשנה] [מאמר כמכתב] / "שי"ר [יצחק שמואל ריג'ין]. *כרם חמד*, א': 13-11. 1833 [תקצ"ג].
- 7 מכתב י' [ב] - "תולדות ר' משה חיים לוצאטו מפאדובה" [ביוגרפיה מוערת] / יוסף אלמנצי. *כרם חמד*, ג': 113-169. תקצ"ח; הביוגרפיה נדפסה כספר.
- 8 [מכתב ב'] אגרת שניה [על דבר הנדבות לנשמת ר' מאיר בעל הנס] [מאמר כמכתב] / פלוני אלמוני. *כרם חמד*, ב': 18-24. 1836 [תקצ"ו].
- 9 עובדיה בן פתחיה [יוסף פרל], *מגלה טמירין* (וינה, 1819); [יוסף פרל], *ספר בוחן צדיק* (פראג, 1838), נדפס ללא שם המחבר; הסאטירות של יצחק ארט נדפסו אחר כך בספרו *הצופה לבית ישראל* (וינה, תר"ח).
- 10 מכתב כ"ז - [על דבר מכתב ה' בס' *כרם חמד* ח"ג, ונלוו אליו הערות מושכלות מאוד] [מאמר כמכתב] / נחמן קראחמאל. *כרם חמד*, ד': 260-286. תקצ"ט.
- 11 נפתלי הירץ וויזל, *דברי שלום ואמת* (ברלין, תקמ"ב).
- 12 [מכתב כ"ו] ה' - "חשק שלמה" [שיר לכבוד עלייתו של שי"ר על כיסא ההוראה] / שלום הכהן. *כרם חמד*, ד': 253-256. תקצ"ט; [מכתב כ"ו] ו' - [שיר לכבוד שי"ר] / שד"ל. *כרם חמד*, ד': 257-258. תקצ"ט; [מכתב כ"ז] ז' - [שיר לכבוד שי"ר] / יוסף אלמנצי. *כרם חמד*, ד': 258-259. תקצ"ט.